

to reality, because modern policy and law are associated with many other subjects, such as, public power, civil society. In order to objectively study the interaction between policy and law, it is recommended to apply interdisciplinary, synergetic, and intersubjective approaches.

Keywords: policy, politics, law, interdisciplinary approach, synergetic approach, intersubjective approach.

УДК 32.019.5

Бокоч Ю. М.

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті обґрунтована актуальність дослідження проблематики політичної комунікації в умовах розширення інформативних впливів і підсилення їх агресивно-маніпулятивного характеру. Наголошено на необхідності у вивченні комунікативних складових політичної діяльності застосування комплексних підходів, які включають в себе як науково-теоретичні, так і прикладні методи та технології. Запропоновано розглядати політичну комунікацію як складну систему циркуляції інформаційних потоків та обміну змістовними повідомленнями між суб'єктами політичної взаємодії. Обґрунтовано такі напрямки дослідження політичної комунікації у контексті трансформації політичного режиму: систематизація та узагальнення здобутків наукових досліджень; наукова проблематизація емпіричних даних; співставлення розвитку політичної комунікації з процесами трансформації політичного режиму; виокремлення базових політико-комунікативних практик, що актуалізуються певними суб'єктами та здійснюють визначний вплив на трансформацію політичного режиму.

Ключові слова: політична комунікація, методи дослідження, політична трансформація, політико-комунікативні практики, суб'єкти політики.

Доповідь міжнародної правозахисної організації Freedom House, що ґрунтується на аналізі стану демократичних прав і свобод громадян у різних регіонах та країнах світу, визначає дві загрозливі тенденції розвитку сучасного світу. Перша – це суттєва криза та стагнація демократії. Друга – поширення антидемократичного впливу потужних авторитарних держав – Росії та Китаю – на міжнародне співтовариство. Експерти організації роблять висновок, що ці тенденції мають помітні наслідки не лише для особистих прав і свобод людей, але й для безпеки багатьох країн. «Коли дедалі більше країн стають автократичними та репресивними, договори та альянси порушуються, нації та цілі регіони стають нестабільними, а жорстокі екстремісти отримують більше можливостей для своєї діяльності», – зазначає Freedom House [1].

Витіснення демократичних норм авторитарними приведе до негативних наслідків і у політико-комунікативній сфері:

- вибори стануть передбачуваними (як, наприклад у сучасній Росії, де перемога В.Путіна на президентських виборах 2018 року не викликає жодних сумнівів);
- засоби масової інформації втратять критичну частку об'єктивності, а їх зміст складатиме пропаганда, апологія влади та наклепи на опозиційних лідерів;
- мережеві комунікації та Інтернет будуть піддаватися жорсткому контролю авторитарних урядів;
- як результат – зростатиме питома вага неправової поведінки (корупція, безвідповідальність та ін.)

Все це актуалізує завдання наукового дослідження політичної комунікації, що повинне спиратися на комплексні підходи, які включають в себе як науково-теоретичні, так і прикладні методи та технології. Як зазначав К. Шміттер, прискорення та невизначеність

соціально-політичної динаміки, визнання нестабільності сучасного світу як однієї з його головних ознак, потребує нових експериментальних та теоретичних досліджень, заснованих на специфічному характері сучасності [2].

Об'єктивне існування суттєвих проблем демократичного розвитку та необхідності запровадження нових засад політичної комунікації підтверджується результатами багатьох наукових досліджень. Вивченню кризових явищ демократії присвячені наукові розвідки Й. Шумпетера, Ф. Шміттєра, Г. О'Доннелла, Т. Карозерса, Н. Луманна, Д. Сарторі, Н. Боббіо, Д. Дзолло та ін. Значні проблеми у розвитку молодшої української демократії розкривають дослідження О. Бабкіної Є. Головахи, В. Горбатенка, Г. Зеленько, Ю. Левенця, О. Кіндратець, Ю. Мацієвського, О. Новакової, М. Остапенко, Н. Паніної, О. Постол, М. Поповича, В. Фісуна та інших.

Науковці говорять про проблемність і навіть кризу демократії як результат зниження громадянської активності й пропонують активний пошук шляхів її відновлення. Так, О. Новакова, наголошує, що в сучасному світі «виникають політичні явища та процеси, що виходять за межі класичних уявлень та наукових підходів, і руйнують лінійне уявлення про історію людства. Відповідно зростає важливість нових комплексних досліджень проблем формування, становлення та консолідації політичних режимів, їх модифікації під впливом потужних викликів сучасності» [3, с. 10].

Виходячи з окресленої актуальності та аналізу наукових здобутків вивчення даної проблематики, мета статті полягає в систематизації та конкретизації методів і категорій дослідження сучасних аспектів розвитку політичної комунікації.

Сучасні політичні процеси безпосередньо пов'язані з комунікативною сферою суспільства, в якій реалізуються взаємозв'язки та впливи провідних суб'єктів політики. На міжнародній зустрічі фахівців з різних галузей комунікативістики, що проходила у Брюсселі 22 січня 2018 року за темою «Політичний діалог: Україна – перспективи на 2018 рік», були визначені основні актуальні виклики для нашої країни. Так, аналітик з питань міжнародних відносин та геополітики А. Пол сформулювала три актуальні загрози для нашої країни: військове протистояння на Донбасі, інспіроване та підтримуване Росією; інформаційну війну, що ведеться проти України російськими агентами; гальмування стратегічно важливих реформ в країні [4]. Таким чином, європейська експертна спільнота серед трьох головних чинників та загроз розвитку України, відзначає інформаційні процеси, надмірне розповсюдження пропагандистських і відверто дезінформаційних впливів.

У науковому дискурсі циркулює значна кількість визначень поняття «комунікація». Вона розглядається як сукупність механізмів, методів і прийомів реалізації та розвитку суспільних відносин шляхом передачі у часі та просторі певних розумових символів (Ч. Кулі); як інтеграція та ідентифікація індивідів за допомогою мовних знаків та встановлення універсальних правил для різноманітних форм діяльності (К. Черрі); як обмін інформаційними повідомленнями (П. Сміт, К. Беррі, А. Пулфорд).

З метою системного усвідомлення сутності комунікації доцільно розглянути типові визначення польського вченого Т. Гобана-Класа, що наводяться у його праці «Засоби масової комунікації і масова комунікація»: комунікація як передавання інформації, ідей, почуттів, умінь; комунікація як прагнення розуміння іншими; комунікація як вплив на людей шляхом застосування знаків і символів; комунікація як інтеграція, об'єднання людей; комунікація як взаємодія; комунікація як обмін змістовними повідомленнями між індивідами зі спільними інтересами, настановами та прагненнями; комунікація як частина суспільно-політичного процесу, який формує правила, здійснює контроль виконання визначених правил, визначає функції, координує дії тощо [5, с. 137]. Відповідно до проблематики нашого дослідження особливе значення мають два аспекти наведених трактувань: 1) комунікація як прагнення взаємодії шляхом порозуміння та вироблення спільних норм поведінки; 2) комунікація як складова загального політичного процесу, засіб впливу на його трансформацію, модернізацію та розвиток.

Більшість дослідників підкреслюють значення політичної комунікації в подоланні криз сучасної демократії, формуванні нових стратегій її розвитку. Такі стратегії повинні ґрунтуватися на глобальній демократичній проблематиці, розумінні внутрішніх суперечностей та зовнішніх викликів демократичним цінностям і надбанням. Надзвичайно важливим аспектом дослідження політичної комунікації є оцінка її ролі в досягненні суспільно значущих цілей. У світлі українського державотворення це питання неминуче трансформується в питання про її роль у розвитку демократії. Для наукового розв'язання цієї складної та багатоаспектної проблеми важливим є вибір стратегії дослідження, оцінка вже розроблених підходів та формування адекватної методології [6, с. 91].

На нашу думку, дослідження політичної комунікації у контексті трансформації політичного режиму можна організувати у межах наступних напрямків: систематизація та узагальнення здобутків наукових досліджень; наукова проблематизація емпіричних даних; співставлення розвитку політичної комунікації з процесами трансформації політичного режиму; виокремлення базових політико-комунікативних практик, що актуалізуються певними суб'єктами та здійснюють визначний вплив на трансформацію політичного режиму.

Наукове вивчення політичних комунікацій потребує системних методологічних і організаційно-технологічних засобів дослідження комунікативного аспекту політичного життя суспільства, які дозволять винайти, проаналізувати та систематизувати об'єктивні дані про стан та функціонування політико-комунікативних процесів, усталені комунікативні практики та мотивацію суб'єктів політичної діяльності.

Виходячи з того, що політична комунікація представляє собою складну систему циркуляції інформаційних потоків та обміну змістовними повідомленнями між суб'єктами політичної взаємодії, важливим видається використання системного підходу у дослідженні даного феномену, тобто вивчення політичної комунікації як сукупності елементів, структурно та функціонально пов'язаних один з одним. Особливістю такої взаємодії є те, що вона характеризується двосторонніми зв'язками, інформація та відповідні дії циркулюють як в прямому, так і зворотному напрямках. Сутність системного аналізу, як визначають, зокрема, Д. Б. Мангейм і Р.К. Річ, полягає у тому, щоб виявити такі зв'язки та встановити їхній вплив на поведінку всієї системи [7, с. 92]. Окрім того, системний підхід дає можливість розглянути політико-державні комунікації як частину світових інформаційних потоків, які формують та віддзеркалюють глобальні виклики та суперечності, що безпосередньо впливають на цивілізаційний вибір людства. Використовуючи системний метод, можна аналізувати комунікативні впливи політичної системи та відповіді на них, інформаційні зв'язки громадянського суспільства та політичної еліти, якість циркулювання інформаційних потоків тощо. Квінтесенція дослідницької діяльності при застосуванні цього методу полягає у визначенні складових системи, їхніх функцій, зв'язків, взаємодій. Саме завдяки цьому методу визначаємо структуру політичної комунікації, засоби її формування, аналізуємо функції суб'єктів реалізації політико-комунікативних практик. Також у аспекті дослідження впливів політичної комунікації на трансформацію владного режиму системний підхід є продуктивним для виявлення ролі, значення та характеру форм політичної комунікації як індикаторів протікання політичного процесу.

Відповідно, в дослідженні феномену політичної комунікації необхідно критично використовувати теорію комунікативної дії Ю. Габермаса, яка розглядає інноваційні аспекти комунікації в демократичному суспільстві. Особливо цінним для дослідження визначеної теми є те, що комунікативну дію вчений визначає саме як символічно опосередковану інтеракцію, яка ґрунтується на об'єктивно важливих нормах, що, у свою чергу, структурують поведінкові очікування учасників взаємодії. Ю. Габермас тлумачить сутність відкритої комунікації та її актуальність в межах сучасної теорії демократії. Становлення демократичного суспільства тут пов'язане з переходом суб'єктів суспільних відносин від цілераціональної до комунікативної дії. Особливість комунікативної дії полягає у досягненні порозуміння між суб'єктами в процесі їхньої взаємодії. Узгодження сутнісних та змістовних складових стає невід'ємним атрибутом діяльності. Таким чином, під комунікативною

взаємодією розуміються такі відносини суб'єктів, які реалізуються в межах норм, що є прийнятними для всіх учасників, та спрямовуються на взаєморозуміння діючих акторів, їх консенсус [8].

Звичайно, можна погодитись із Ю. Габермасом в тому, що комунікація є одним з центральних процесів життєдіяльності суспільства, вона виникає з самої природи людини, з її базової потреби в спілкуванні, з необхідності обміну повідомленнями, інформацією між людьми. Разом з тим, як слушно наголошує Ю. Рубан, «сумнів викликає спроможність звести сучасну політику з її реаліями глибоких культурних і соціальних розшарувань у суспільствах до нормативної моделі комунікації та комунікативної дії. Сучасні реалії політичної комунікації все далі віддаляються від теоретичної норми ідеального дискурсу, вільного від владного примусу і такого, який передбачає активне залучення громадян і формування більшістю прийнятної для меншості раціонально обґрунтованої позиції. Різні впливи владних еліт, поширення маніпулятивних форм представлення політики у сучасних медіа все частіше набувають рис управління волевиявленням виборців» [9, с. 92].

Вивчення електоральних процесів як різновиду політичної комунікації актуалізує використання методології теорії раціонального вибору, яка зосереджує свою увагу на такій антропоцентричній моделі політичної комунікації, в межах якої аналізуються ціннісні та когнітивні мотиви суспільно-політичної поведінки людини. Як відомо, теорія раціонального ґрунтується на принципах методологічного плюралізму, який дозволяє дослідникам подолати обмеження класичних інституціоналізму, біхевіоризму й структурно-функціонального аналізу. Так, відомі творці цього наукового напрямку Е. Даунс, Д. Блек, Г. Симон, Л. Шаплей, М. Шубик, В. Райкер, М. Ослон, Дж. Бьюкенен, Г. Талок та ін., відзначають провідну роль конкретного суб'єкта у створенні та діяльності політичних інститутів та відносин, зокрема й моделі політичної комунікації. У праця названих вчених політична комунікація вивчається у двох основних аспектах:

- суспільного вибору (ґрунтується на тому, що в колективі людина прагне задовольнити власні потреби шляхом зближення їх із загальними цілями та прагненнями);
- теорії ігор (тлумачить політичну взаємодію суб'єктів, як нульовий чи ненульовий результат гри).

Оскільки політична комунікація ґрунтується на передаванні, отриманні та усвідомленні певних інформаційних повідомлень, важливим методом її дослідження є дискурс. Поняття дискурсу походить від латинського слова «discursus», що означає «міркування, розуміння». Тому відповідна методика спрямована на аналіз політико-комунікаційних повідомлень у двох основних вимірах:

- через діалог окремих індивідів;
- через діалог політичних суб'єктів різного рівня (політичні інститути, соціальні групи, політичні лідери та активісти, тощо).

На думку Т. Кадлубович, дискурсивний підхід надзвичайно придатний для аналізу політичної комунікації, оскільки: «Практика сучасного (із середини 1970 рр. ХХ ст.) дискурсивного аналізу пов'язує дискурс із закономірностями руху інформації у рамках комунікативної ситуації» [10, с. 192].

Демократична модель політичної комунікації передбачає існування діалогу на усіх суспільних рівнях: між владними суб'єктами, між державою та громадянським суспільством, між окремими суспільно-політичними інститутами. Здійснення такого діалогу приводить до розширення кола учасників політичної діяльності, залучає громадян до активної участі у політичному процесі, створенню консенсусу щодо вирішення гострих актуальних проблем. Головним принципом тут стає саме рівноправність між комунікатором і реципієнтом, толерантність щодо думки інших. Саме за таких умов «політична комунікація стає тією сферою, де функціонують усі політичні суб'єкти, вона формує «порядок денний», артикулює інтереси різноманітних учасників політичного процесу, аналізує політичні ситуації, організує обговорення актуальних проблем, є експертом тактики діяльності органів влади. Її метою є виявлення, дискусійне обговорення найбільш важливих для суспільства проблем з

подальшим визначенням можливих, припустимих методів їх вирішення спільними зусиллями влади й суспільства» [10, с.196].

Визначення дієвих методів вирішення суспільно-політичних проблем потребує формування відповідних комунікативних практик, які, зокрема, виступають важливою складовою дослідження політичного режиму. П. Бурд'є визначав «практики» як феномен, що виникає як результат взаємодії досвіду, цінностей та настанов суб'єктів, що діють в конкретному соціальному середовищі [11].

В аспекті вивчення комунікативних практик значним методологічним потенціалом володіє теорія структурації Е. Гідденса [12]. На переконання вченого всі дії, реалізуються у певний час та у певній частині суспільного простору, є результатом практичного втілення набутих людьми навичок і переконань. Таким чином, суспільне життя представляє собою сукупність соціальних практик, упорядкованих у просторі та часі. Е. Гідденс наголошує, що соціальні практики мають відносно об'єктивний характер, оскільки не створюються окремими суб'єктами, а формуються під впливом колективного досвіду й лише відтворюються окремими індивідами чи групами. В процесі соціалізації індивіди та групи отримують навички певної діяльності, забезпечуючи повторення соціальних практик. Як зазначає О. Новакова, «політична партія в традиційному розумінні – це структура з певними інституційними функціями. В сенсі Гідденса – це певні соціальні практики, які для свого відтворення потребують індивідів, що будуть діяти за певними правилами. Члени партії можуть як відтворювати, так і трансформувати соціальні практики, у разі виникнення нових цілей та завдань партії» [13, с. 40].

Спираючись на наукові висновки П. Бурд'є, Е. Гідденса, Ю. Габермаса та інших дослідників, комунікативні практики можна визначити як спосіб практичного втілення набутих індивідами чи групами навичок та переконань у сфері взаємодії суб'єктів комунікації. Важливими видаються висновки О. Скар, яка виділяє два основних положення у дослідженні комунікативних практик:

1) умовою досягнення взаєморозуміння між учасниками взаємодії є розгортання комунікативних практик у просторі смислів, що поділяються його учасниками;

2) практики є засобом набуття та репрезентації соціальної ідентичності загалом та громадянської і національної зокрема [14, с. 110].

Таким чином, політико-комунікативні практики є впорядкованими структурами, що спрямовані на формування, підтримання та реалізацію певних моделей політичної поведінки в суспільстві. Усвідомлення та систематизація присутніх у науковому дискурсі концепцій політичної комунікації дає можливість сформулювати основні, у контексті визначеної теми, теоретико-методологічні положення:

- комунікація є процесом взаємодії суб'єктів, що обмінюються змістовними повідомленнями;

- комунікація є засобом формування та усвідомлення сласної ціннісної системи індивіда та його життєвого світу;

- комунікація відтворює сенс суспільного життя та є основою моделювання політичної поведінки;

- комунікативні практики сприяють набуттю, втіленню та трансляції набутих індивідами чи групами навичок і переконань у сфері політичної діяльності.

Використана література:

1. Звіт Freedom House: Глобальна криза демократії може мати катастрофічні наслідки. Радіо свобода 26 січня 2018. URL: [https:// www.radiosvoboda.org/a/28978023.html](https://www.radiosvoboda.org/a/28978023.html) (дата звернення 15.02.2018).

2. Шмиттер Филипп К.. Угрозы и дилеммы демократии. URL: <http://old.russ.ru/antolog/predely/1/dem2-2.htm> (дата звернення 20.02.2018).

3. Новакова О. В. Динаміка демократичної рецесії в сучасному світі // Науковий часопис НПУ імені МП Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. 2015. Вип. 16. С. 10-16.
4. У Брюсселі обговорили виклики перед Україною у 2018 році. URL: https://zik.ua/zmi/dw/2018/01/23/u_bryusseli_obgovoryly_vyklyky_pered_ukrainoyu_u_2018_rotsi_33179 (дата звернення 27.02.2018).
5. Остапенко М. Політична комунікація: теоретичні аспекти дослідження // Політичний менеджмент. 2012. №3. С. 135-144.
6. Рубан Ю. Теоретико-методологічні засади дослідження політичної комунікації // Вісник НАДУ. Політологія і право. 2012. №2. С.191-198.
7. Мангейм Джарол Б., Рич Ричард К. Политология. Методы исследования: Пер. с англ./ Предисл. А.К. Соколова. М.: Издательство «Весь Мир», 1997. 544 с.
8. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие; пер. с нем. под ред. Д. В. Скляднева. СПб. : Наука, 2000. 380 с.
9. Рубан Ю. Теоретико-методологічні засади дослідження політичної комунікації // Вісник НАДУ. Політологія і право. 2012. №2. С.191-198.
10. Кадлубович Т. Співвідношення понять політичного дискурсу та політичної комунікації // Вісник Національної академії державного управління. Політологія та право. 2010. № 1. С. 192-199.
11. Бурдьє П. Социология политики [Пер. с фр.]. М.: Socio-Logos, 1993. 336 с.
12. Гидденс Э. Устройство общества. Очерк теории структуриации. М.: Академический проект, 2005. 528 с.
13. Новакова О.В., Пашина Н.П. Політичні процеси та політичні відносини. К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2017. 398 с.
14. Скар О.М. Комунікативні практики розвитку самосвідомості особистості: визначення та підходи до розуміння // Наукові студії із соціальної та політичної психології : зб. статей / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. К., 2016. Вип. 38 (41). С. 102-112.

Bokoch J. Modern Theoretical and Methodological Basis for the Study of Political Communication

The article substantiates the relevance of the study of the problems of political communication in the context of expanding information impacts and increasing their aggressively manipulative character. The need to study the communicative components of political activity, the application of integrated approaches, including both scientific-theoretical and applied methods and technologies, was noted. It is suggested to consider political communication as a complex system of circulation of information flows and exchange of content messages between subjects of political interaction. The following directions of the study of political communication in the context of the transformation of the political regime are substantiated.

Keywords: political communication, research methods, political transformation, political and communicative practices, policy subjects.